

Po drodze do św. Jakuba – o szpitalach w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach

Wyraźną grupę obiektów sakralnych stanowiły od średniowiecza kościoły i kaplice, które służyły działalności opiekuńczej i szpitalnej. W epoce tej trudno sobie także wyobrazić istnienie budynku szpitalnego (przytułku) bez integralnej obecności przy nim kościoła, kaplicy, czy choćby tylko ołtarza¹. Przypomnijmy, że termin *hospital*, który spotykamy w źródłach w średniowieczu, a także w czasach nowożytnych, nie oznaczał szpitala w dzisiejszym tego słowa znaczeniu. Opisując funkcje tego miejsca, należy używać raczej określenia przytułek. Miejsce to służyło szerokiej grupie osób: ubogim, chorym, podróżującym, potrzebującym różnego rodzaju pomocy itd. Można powiedzieć, że tylko nieliczne z tych szpitali zajmowały się leczeniem².

Pośród osób będących w drodze musimy dostrzec między innymi pielgrzymów, którzy także potrzebowali zarówno miejsca na nocleg, jak i w razie potrzeby pomocy medycznej. W wielu miejscowościach, szczególnie w takich w których nie było klasztorów, to między innymi właśnie w szpitalach (przytułkach) pielgrzymi mogli liczyć na pomoc i to zarów-

¹ O średniowiecznych szpitalach zob.: E. Wiśniowski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, [w:] J. Kłoczowski (red.), *Kościół w Polsce*, t. 1, *Średniowiecze*, Kraków 1966, s. 350–356; tenże, *Parafie w średniowiecznej Polsce: struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 317–327.

² S. Litak, *Szpitalne w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka*, [w:] M. Dąbrowska, J. Kruppé (red.), *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1998, s. 13; E. Mazur, *Zmiana funkcji szpitala w XIX wieku (na przykładzie szpitali warszawskich)*, [w:] tamże, s. 221–240; M. Słoń, *Szpitalne średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa 2000, s. 5 i n.

no materialną, jak i duchową³. Aby móc sprawować w tych miejscach regularną posługę duszpasterską wyznaczano dla pracującego tam kapłana (prepozyta szpitalnego) odpowiednie beneficjum⁴.

W niniejszym artykule chcemy się skupić na sieci szpitali w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach (z pominięciem obszaru Pomorza Gdańskiego)⁵. Zakładamy, że to właśnie w tych miejscach zatrzymywali się pielgrzymi. Myślimy zarówno o tych, którzy pochodzili z państwa zakonnego, jak i tych, którzy pojawiali się na tym obszarze, przybywając spoza jego granic. Pośród pielgrzymów zatrzymujących się w przywołanych szpitalach nie możemy wykluczyć obecności takich, którzy zarówno wędrowali do grobu św. Jakuba w Hiszpanii, jak i wracali od niego. Jednocześnie nie mamy wątpliwości, że były to najwyższej pojedyncze osoby⁶.

Poniżej przedstawiamy wykaz znanych szpitali z obszaru państwa zakonnego (Ziemia Chełmińska oraz Prusy). Przedstawimy je w kluczu ich patronów, gdyż był to jeden z ważniejszych aspektów tożsamościowych obiektów sakralnych.

- szpital św. Andrzeja: Braniewo,
- szpital św. Anny: Cynty,
- szpital św. Antoniego: Królewiec,
- szpitale Ducha Świętego: Bartoszyce, Braniewo, Brodnica, Chełmno, Chełmża, Dobre Miasto, Dzierzgoń, Elbląg, Frombork, Górowo Iłowieckie, Grudziądz, Kętrzyn, Królewiec, Kwidzyn, Lidzbark Warmiński, Malbork, Nowy Staw, Olsztyn, Orneta, Ostróda, Pasłęk, Pieniężno, Reszel, Rybaki, Sztum, Tolkmicko (?), Toruń Stare Miasto,

³ Zob.: J. Tyszkiewicz, *Szpitalne w Polsce średniowiecznej. O zakresie problematyki i inne uwagi*, [w:] M. Dąbrowska, J. Kruppé (red.), *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1998, s. 35; N. Ohler, *Życie pielgrzymów w średniowieczu. Między modlitwą a przygodą*, Kraków 2000, s. 181–192; H. Manikowska, *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008, s. 367–368.

⁴ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej*, s. 321–323.

⁵ Zob.: G. Falkowski, *Toruński szpital trędowatych św. Jerzego*, „Rocznik Toruński” 12 (1977), s. 155–186; W. Długokęcki, *Z dziejów szpitala św. Ducha w Elblągu*, Elbląg 1992; A. Kopiczko, *Szpitalnictwo na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” 48 (1993), nr 8, s. 106–113; tenże, *Szpitalnictwo na Warmii w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 97–107; R. Czaja, *Rozwój szpitali miejskich w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 135–144; M. Horanin, *Sieć leprozoriów w państwie zakonnym w Prusach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2 (2005), s. 133–155.

⁶ Zob.: W. Rozynkowski, *Pielgrzymki do św. Jakuba z obszaru państwa zakonu krzyżackiego w Prusach – zarys problematyki*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *1200 lat pielgrzymek do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela*, Kraków 2013, s. 257–268.

- szpitale św. Elżbiety: Dzierzgoń, Elbląg, Królewiec, Lochstädt, Rybaki,
- szpital św. Jana: Kowalewo,
- szpitale św. Jerzego: Bartoszyce, Braniewo, Brodnica, Chełmno, Chełmża, Dobre Miasto (?), Dzierzgoń, Elbląg Stare Miasto, Elbląg Nowe Miasto, Einsiedel (Siedlisko?), Frombork, Frydląd, Golub, Grudziądz, Kowalewo, Królewiec, Krzyżpork, Kwidzyn, Labiawa, Laski, Lidzbark Warmiński, Lipnik, Lochstädt, Lubawa (?), Malbork, Nidzica, Nowe Miasto Lubawskie (?), Nowy Staw, Olsztyn (?), Orneta, Pasłęk, Pieniężno, Radzyń Chełmiński, Reszel, Sępolewo, Świętomiejsce, Tapiawa, Tolkiko (?), Toruń Stare Miasto, Zalewo,
- szpital św. Leonarda: Krzyżpork,
- szpital św. Marcina: Chełmno,
- szpitale św. Marii Magdaleny: Królewiec, Łasin (?),
- szpital św. św. Piotra i Pawła: Toruń Nowe Miasto⁷.

Jak widać szpitale w państwie zakonnym związane były wyłącznie z ośrodkami miejskimi. Zjawisko to potwierdza znany proces, który możemy śledzić w całej Europie, mianowicie integralnego rozwoju sieci szpitali w związku z lokacjami miast.

Jak wynika z zestawienia, szpitalom i przytułkom w państwie zakonnym patronowali głównie Duch Święty oraz św. Jerzy. Zauważmy, że średniowieczne szpitale posiadały różny charakter, uzależniony często od lokalnych potrzeb. Jednocześnie wiemy, że szpitale, którym patronował św. Jerzy, miały w średniowieczu niejednokrotnie charakter zamknięty, gdyż przeznaczone były dla chorych na choroby zakaźne, np. trąd, stąd nazywano je leprozoriami.

Być może pewnym wyjątkiem spośród kaplic-kościółów noszących wezwanie św. Jerzego, na omawianym terenie, była kaplica w miejscowości Zalewo w diecezji pomezkańskiej. Ufundował ją w 1348 roku burmistrz Zalewa Wilhelm. W dokumencie mówi się o niej jako o „oratorium”, czyli o miejscu modlitwy⁸. Oczywiście sformułowanie to nie przeczy możliwości jego przeznaczenia na potrzeby chorych. Wiemy, że w sierpniu 1360 roku biskup pomezkański Mikołaj udzielił kaplicy przywileju odpustowego⁹. W związku z tym, możemy założyć, że musiała ona być otwarta na osoby z zewnątrz.

⁷ W. Rozynekowski, *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006, s. 146–151.

⁸ *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung*, Bd. 4, hrsg. v. H. Koeppen, Marburg 1960–1964, nr 346.

⁹ Tamże, Bd. 5, nr 904.

Tradycja tworzenia specjalnych miejsc dla osób chorych na trąd jest długa. O problemie zarażonych osób tą groźną chorobą mówi już nam Księga Kapłańska w Starym Testamencie (Kpł 13, 1–2, 45–46). Na Soborze Laterańskim III (1179 r.) wzięto w sposób szczególny pod ochronę trędowatych, przyznając im możliwość posiadania własnych kościołów i cmentarzy: „ustanawiamy z apostołską życzliwością, że gdziekolwiek ludzie ci zebrali się razem i prowadzą wspólne życie, a jest ich odpowiednia liczba, mogą mieć kościół i cmentarz oraz cieszyć się posiadaniem swojego kapłana i należy im na to pozwolić bez żadnego sprzeciwu”¹⁰.

Dlaczego św. Jerzy został wybrany na patrona tych miejsc? Wiemy, że w średniowieczu obrano go przede wszystkim patronem rycerstwa walczącego w obronie wiary. Widziano w nim wzór rycerza walczącego pod sztandarem Chrystusa¹¹. Jako rycerz stał się bliski także Krzyżakom i był przez nich intensywnie „zagospodarowany”¹². Może właśnie taka postać była potrzebna w miejscu, w którym w średniowieczu chorzy, najczęściej na trąd, spędzali ostatnie lata lub miesiące swojego życia. Święty ten, przedstawiany najczęściej jako rycerz na koniu, przebijający włócznią smoka (symbol szatana, grzechu, zła, śmierci¹³), mógł wypełniać najgłębsze pragnienie opieki i wstawiennictwa w trudnych, chorobowych momentach życia. Mógł się jawić skutecznym chrześcijańskim wojownikiem w walce z chorobą i słabościami oraz wyjątkowym mediatorem między Bogiem, a ciężko chorym człowiekiem, który przechodził do wieczności. Dodajmy, że osoby chore na trąd jednoznacznie wykluczano na margines życia społecznego. Przypomnijmy jeszcze, że św. Jerzy został zaliczony w średniowieczu do grona tzw. Czternastu Wspomożycieli, czyli najbardziej popularnych 14 świętych orędowników, którzy pełnili „stały dyżur ratowniczy nad światem”¹⁴.

Popularność tego patrona na badanym terenie należy wiązać także z jego częstą obecnością jako świętego orędownika leprozoriów na ob-

¹⁰ A. Baron, H. Pietras (oprac.), *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 2 (869–1312), Kraków 2002, s. 199.

¹¹ Zob.: M. Dygo, *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach (1226–1259)*, Warszawa 1992, s. 344–345; A. Karłowska-Kamzowa, *Smok północy*, [w:] T. Michałowska (red.), *Wyobrażenia średniowiecza*, Warszawa 1996, s. 285–293.

¹² Zob.: M. Dygo, *Studia*, s. 344–346; U. Arnold, *Zakon Krzyżacki z Ziemi Świętej nad Bałtyk*, Toruń 1996, s. 130–159; W. Rozynkowski, *Studia nad liturgią w zakonie krzyżackim w Prusach. Z badań nad religijnością w późnym średniowieczu*, Toruń 2012, s. 123–129.

¹³ Zob.: F. Rienecker, G. Maier, *Leksykon biblijny*, Warszawa 2001, s. 748; J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Kielce 2007, s. 297.

¹⁴ A. Bazieli, *Czternastu wspomożycieli*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1995, kol. 925–926.

szarze hanzeatyckim¹⁵. Nie bez znaczenia przy wyborze wezwania mógł być, podkreślany już w pracy, fakt bliskości tego świętego z zakonem krzyżackim, który nad tymi miejscami sprawował prawo patronatu¹⁶. Aby jeszcze bardziej uwypuklić związek tego wezwania z państwem zakonnym, odwołajmy się do badań przeprowadzonych nad wezwaniami kościołów szpitalnych w średniowieczu na terenie diecezji krakowskiej. Na tym rozległym obszarze wśród 67 znanych tytułów w ogóle nie spotykamy św. Jerzego¹⁷.

Drugiej, sporej grupie szpitali (przytułków) patronował Duch Święty. W Europie przytułki o tym wezwaniu były jednymi z najpopularniejszych. Rozwój instytucji, którym patronowała jedna z osób Trójcy Świętej związany był przede wszystkim z kanonikami regularnymi św. Augustyna de Saxia, zwanymi powszechnie duchakami, którzy zajmowali się działalnością opiekuńczą. Zakładane przez nich w całej Europie szpitale nosiły powszechnie wezwanie Ducha Świętego¹⁸.

Obecność szpitali pod patronatem Ducha Świętego na terenie państwa zakonnego to zapewne pokłosie bezpośrednich związków Krzyżaków z kanonikami. Właśnie na tym zakonie wzorowali się Krzyżacy, układając własny zbiór praw, podobnie było początkowo z liturgią¹⁹. Najważniejsze było jednak to, że obydwie wspólnoty zakonne łączyła posługa nad chorymi i potrzebującymi. Można także założyć, że Krzyżacy wpisali się w istniejącą już w Europie tradycje związków patronatu Ducha Świętego nad szpitalami.

Bardzo ciekawy i wymowny jest przykład szpitala w Elblągu. W pierwszym znanym dokumencie z 1242 roku, który wymienia wezwanie szpitala, obok Ducha Świętego wymieniono Najświętszą Maryję Panne²⁰. Dalej w źródłach konsekwentnie podaje się jednak tylko wezwanie Ducha Świętego²¹. Jest to jedyny znany taki przykład na badanym

¹⁵ Szczegółowe odniesienie zob.: M. Horanin, *Sieć leprozoriów*, s. 134–135.

¹⁶ R. Czaja, *Rozwój szpitali miejskich*, s. 137–142.

¹⁷ Zob.: M. Spórna, *Wezwania kościołów i kaplic szpitalnych w diecezji krakowskiej do 1539 r.*, „*Nasza Przeszłość*” 98 (2002), s. 549–564.

¹⁸ Zob.: K. Antosiewicz, *Duchacy*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1995, kol. 299–301.

¹⁹ E. Tidick, *Beiträge zur Geschichte der Kirchen – Patrozinien im Deutschordenslande Preussen bis 1525*, „*Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermland*”, 22 (1926), s. 355–356; K. Górski, *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980, s. 194; W. Roczynkowski, *Studia*, s. 10–14.

²⁰ *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, hrsg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage, Bd. 1, Mainz 1860, Bd. 1, nr 3.

²¹ Tamże, nr 53, 58.

obszarze. Obecność Matki Bożej w dokumencie fundacyjnym to niewątpliwy wpływ fundatora, czyli zakonu krzyżackiego, którego wyjątkową patronką była właśnie Maryja²². Dodajmy, że szpital w Elblągu był pierwszym lub drugim, zaraz po Toruniu, tego typu obiektem, który pojawił się na terenie tworzonego państwa zakonnego.

Patronat Ducha Świętego nad kościołami i kaplicami szpitalnymi nie był charakterystyczny tylko dla omawianego obszaru, ale dla całej Europy. W przywołanej już wcześniej diecezji krakowskiej na 67 znanych średniowiecznych patrociniów szpitalnych aż 26 nosiło wezwanie Ducha Świętego, co stanowi diametralną różnicę w porównaniu z wezwaniem św. Jerzego²³.

Po 1235 roku, czyli po kanonizacji św. Elżbiety, w całej Europie zaczęły się pojawiać szpitale pod jej patronatem. Była to naturalna konsekwencja życia świętej. Przytułki były miejscami, w których księżna z Turynii nie tylko posługiwała, ale wręcz żyła. Jak widać z zestawienia, przytułki oddane pośrednictwu tejże świętej powstawały także w granicach państwa zakonnego, nie było to jednak znaczące zjawisko²⁴. Być może fundacje poświęcone św. Elżbiecie pojawiły się później od tych oddanych pod opiekę św. Jerzemu czy Duchowi Świętemu, gdy nastąpiło już nasycenie tego typu instytucjami. Najbardziej znaczący kompleks szpitalny poświęcony św. Elżbiecie wzniesiono w Gdańsku²⁵.

W średniowieczu do grona świętych pośredników, którym oddawano pod opiekę chorych, opętanych oraz których przywoływano podczas epidemii, należał św. Antonii – opat i pustelnik²⁶. Dziwny to na pierwszy rzut oka związek, a jednak w całej średniowiecznej Europie święty ten zaczął być postrzegany jako wyjątkowy pośrednik w tego rodzaju potrzebach. Stał się nawet patronem zakonu, którego głównym charyzmatem była posługa pośród chorych. Wydaje się, że w średniowieczu nie należał on na terenie państwa zakonnego do szczególnie popularnych świętych, jednak jego obecność została odnotowana. Kaplica jemu poświęcona znaj-

²² W. Rozynkowski, *Studia nad liturgią*, s. 77–102.

²³ M. Spórna, *Wezwania kościołów*, s. 562.

²⁴ Zob.: W. Rozynkowski, *Kult św. Elżbiety w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] M. Mróz, J. Perszon, K. Ż. Sztylc (red.), *Źródła duchowości Europy. Święta Elżbieta – świadectwo miłości miłosiernej*, Toruń 2008, s. 105–118; tenże, *Studia nad liturgią*, s. 114–122.

²⁵ *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1921, s. 710–717.

²⁶ A. Mischlewski, *Soziale Aspekte der spätmittelalterlichen Antoniusverehrung*, [w:] K. Schreiner (hrsg.), *Laienfrömmigkeit im späten Mittelalter. Formen, Funktionen, politisch-soziale Zusammenhänge*, München 1992, s. 137–149; J. Jagła, *Boska medycyna i niebiescy uzdrowiciele wobec kalectwa i chorób człowieka*, Warszawa 2004, s. 311–331.

dująca się na przedmieściach Królewca miała charakter leprozorium. Postać św. Antoniego spotykamy także na średniowiecznych malowidłach w kościele św. Jakuba w Nowym Mieście Toruniu. Przedstawiono go tu jako zakonnika w brązowej opanczy z kapturem na plecach i w białym habicie, w lewej ręce trzymającego duży dzwonek²⁷. Ten ostatni atrybut mógł nawiązywać do jego patronatu nad osobami chorymi, np. na trąd.

Kult św. Antoniego zintensyfikował się na omawianym terenie na początku XVI wieku. Miało to związek z osadzeniem we Fromborku zakonu antonitów, kanoników regularnych, którzy zajmowali się pielęgnowaniem chorych²⁸.

Na osobne podkreślenie zasługuje także patronat św. Anny. Choć jej obecność na omawianym terenie państwa zakonnego nie była dominująca, związała się jednak ze szpitalami i przytułkami. Patronat św. Anny nad tymi miejscami nie był czymś wyjątkowym tylko dla tego obszaru. Dla przykładu znaczną część fundacji szpitalnych na Śląsku, szczególnie te powstałe w XV wieku, oddawano pod opiekę św. Anny²⁹.

W pojedynczych przypadkach jako patronów obiektów sakralnych o charakterze opiekuńczym spotykamy jeszcze: św. Andrzeja, św. Jana (nie wiadomo jednak którego), św. Leonarda, św. Marcina oraz św. Marię Magdalenę.

Patronat św. Marcina nad szpitalem (przytułkiem) spotykamy tylko w przypadku Chełmna. Kolejne fundacje szpitalne jemu poświęcone powstają dopiero w XVI wieku na terenie diecezji warmińskiej. Biskup Marcin Kromer ufundował w końcu tego wieku dwa szpitale pod jego patronatem: w Bisztynku oraz w Biskupcu. Genezy tych wezwań należy poszukiwać w osobie fundatora, któremu patronował przecież tenże święty³⁰.

Wspomnijmy w tym miejscu o jeszcze jednej, niedoszłej patronce szpitala. Pod koniec XIV wieku postanowiono, że patronką szpitala, prawdo-

²⁷ D. Chojnicka-Różańska, K. Owsiany, *Opis, analiza wstępna budowy technicznej i stanu zachowania malowideł*, [w:] M. Woźniak (red.), *Gotyckie malowidła ściennie w kościele św. Jakuba w Toruniu*, Toruń 2001, s. 31.

²⁸ Zob.: Tidick, *Beiträge zur Geschichte*, s. 399–400; A. Szafranski, B. Wilk, *Antonianie*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, kol. 667; A. Mischlewski, *Soziale Aspekte*, s. 137–149; tenże, *Un ordre hospitalier au Moyen Âge. Les chanoines réguliers de Saint-Antoine-en-Viennois*, Grenoble 1995; J. Kruppé, *Szpital kapitulny Świętego Ducha we Fromborku*, [w:] *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 187–188.

²⁹ Zob.: K. Dola, *Szpitale średniowieczne Śląska*, cz. 1: *Rozwój historyczny*, „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego” 1 (1968), s. 239–291.

³⁰ A. Kopiczko, *Szpitalnictwo na Warmii w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, s. 98–100.

podobnie w Królewcu, zostanie św. Gertruda³¹. Planów tych jednak nie zrealizowano. Na omawianym terenie nie spotykamy obiektu sakralnego, który nosiłby takie wezwanie. Dodajmy jednak, że w całej Europie św. Gertruda należała do grona świętych patronujących obiektom służącym działalności opiekuńczej³².

W granicach państwa zakonnego spotykamy jeszcze dwie kaplice szpitalne, które nosiły wezwania chrystologiczne. Chodzi tu o wezwanie Bożego Ciała, które występuje w Ostródzie³³ oraz o patrocinium Krzyża Świętego, które spotykamy w Jezioranach³⁴.

Na koniec zauważmy jeszcze, że w Europie nie brakowało szpitali, którym patronował św. Jakub Apostoł. Wydaje się, że jego obecność związana była, przynajmniej po części, z położeniem przy szlaku do Composteli³⁵. Na obszarze państwa zakonnego św. Jakuba, jako patrona szpitala spotykamy tylko w Gdańsku³⁶. Początki fundacji szpitala w Starym Mieście Gdańsku sięgają 1409 roku, kiedy to gildia szyprów gdańskich wystąpiła do wielkiego mistrza Ulryka von Jungingen z prośbą o umożliwienie założenia zakładu opiekującego się ubogimi, chorymi i poszkodowanymi żeglarzami. Fundacja szpitalna została zrealizowana w 1415 roku. Pełne wezwanie świątyni szpitalnej zawiera dokument refundacyjny wielkiego mistrza Pawła Russdorfa, wystawiony w 1432 roku. Czytamy w nim, że kościół szpitalny miał następujących patronów: św. Jakuba Większego, św. Krzysztofa oraz św. Katarzynie³⁷. Nie mamy wątpliwości, że pierwszym i głównym patronem tego miejsca był św. Ja-

³¹ Ch. Probst, *Deutsche Orden und sein Medizinalwesen in Preußen. Hospital, Firmarie und Arzt bis 1525*, Bad Godesberg 1969, s. 71.

³² Zob.: M. Zender, *Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligenverehrung und ihre Bedeutung für die Vilkskunde. Die Heiligen des mittleren Maaslandes und der Rheinlande in Kulturgeschichte und Kultverbreitung*, Köln 1973, s. 89–117; J. Swastek, *Gertruda Wielka, Gertruda z Helfty*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1025–1026.

³³ *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, hrsg. E. Joachim, Königsberg 1896, s. 507; M. Horanin, *Sieć leprozoriów*, s. 146.

³⁴ A. Kopiczko, *Szpitalnictwo na Warmii w XVI–XVIII wieku*, s. 98–100.

³⁵ Zob.: M. Santos Noya, *Zeugnisse des Kultes in Patrozinien, Hospizen und Bruderschaften*, [w:] K. Herbers, D.R. Bauer (red.), *Der Jakobuskult in Süddeutschland. Kultgeschichte in regionaler und europäischer Perspektive*, Tübingen 1995, s. 38; H. Manikowska, *Jerozolima*, s. 368.

³⁶ W. Rozynkowski, *O najstarszych śladach kultu św. Jakuba Większego na Pomorzu Gdańskim i w Ziemi Chełmińskiej*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Kraków 2011, s. 140–141.

³⁷ A. Szarszewski, *Szpital i kościół św. Jakuba w Gdańsku. Zarys historyczny*, Toruń 1999, s. 13–14, 162; P. Oliński, *Fundacje mieszczzańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych (Chełmno, Toruń, Elbląg, Gdańsk, Królewiec, Braniewo)*, Toruń 2008, s. 483–486.

kub. To on od średniowiecza po dzień dzisiejszy identyfikuje nie tylko sam kościół, ale istniejący przy nim przez wieki kompleks szpitalny.

Przywołane zagadnienie miało na celu zwrócenie uwagi na rolę szpitali (przytułków) w ruchu pielgrzymkowym, w tym także i do grobu św. Jakuba. Chociaż odnieśliśmy się do przykładu państwa zakonu krzyżackiego w Prusach, to jednak podobne zjawisko możemy spotkać i na innych obszarach. W artykule nie odnieśliśmy się do konkretnych przykładów pielgrzymów, którzy korzystali z tych miejsc będąc w drodze do wybranego sanktuarium. Wynika to głównie z faktu braku odpowiednich materiałów źródłowych. Nie mamy jednak wątpliwości, że w jakimś stopniu to właśnie szpitale (przytułki) gościły przechodzących przez państwo zakonne, a także i przez inne obszary, pielgrzymów.

Przywołanie średniowiecznych szpitali w kontekście pielgrzymek do św. Jakuba ma jeszcze jedną ważną odsłonę. Wydaje nam się, że mogą one być pomocne w refleksji nad wyznaczaniem dróg św. Jakuba i obecnie, na początku XXI wieku. W rzeczywistości tej ważnym jest przecież odwołanie się do jak największej liczby faktów historycznych, w których, jak się okazuje, ważne miejsce znajdują także średniowieczne szpitale (przytułki), które przez pokolenia zapraszały w swoje progi pielgrzymów.

On a route to St James – about hospitals in the State of Teutonic Order in Prussia

Summary

Since the Middle Ages churches and chapels which served for hospital and custodial needs were a distinctive group among sacred edifices. In that era it would be hard to imagine a hospital building not integrated with a church, chapel or at least an altar. The term “hospital” met in mediaeval and early modern sources differed a lot from its modern meaning. Paying attention to the function of that place it should rather be called an almshouse. It served the poor, ill, wandering and those in need of various kinds of help etc. Only very few of these hospitals dealt with medical treatment.

The article presents a network of hospitals which existed in the State of Teutonic Order in Prussia (excluding the area of Gdańsk Pomerania). It is assumed that these edifices were places where pilgrims would stay, those from interior of the Teutonic State as well as those who appeared there in result of travelling from abroad. Among them there might have been, as we cannot deny it, persons pilgrimaging to St. James’ grave in Spain or coming back from that destination. However, there is no doubt that number of such visitors was very low.

Mediaeval hospitals seem also helpful for reflection about setting new routes of St. James’ way in the beginning of the 21st century. In that process it is important to relate to as many historical facts as possible, including mediaeval hospitals (almshouses) which used to welcome pilgrims in old days.

*dr hab. Waldemar Rozynkowski, prof. UMK
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń*

ŚWIĘCI I BŁOGOSŁAWIENI
NA DRODZE ŚW. JAKUBA –
W 800. ROCZNICĘ PIELGRZYMKI
ŚW. FRANCISZKA Z ASYŻU
DO SANTIAGO DE COMPOSTELA

SAINTS AND BLESSED ON THE WAY
OF ST JAMES – ON THE 800TH ANNIVERSARY
OF THE PILGRIMAGE OF ST FRANCIS
OF ASSISI TO SANTIAGO DE COMPOSTELA

LOS SANTOS Y BEATOS
EN EL CAMINO DE SANTIAGO –
EL 800 ANIVERSARIO
DE LA PEREGRINACIÓN DE SAN FRANCISCO
DE ASÍS A SANTIAGO DE COMPOSTELA

THE CONFRATERNITY OF ST. JAMES THE APOSTLE – DISTRICT OF MAŁOPOLSKA, WIĘCŁAWICE STARE

LA CNFRADÍA DE SANTIAGO APÓSTOL DE WIĘCŁAWICE STARE

SAINTS AND BLESSED ON THE WAY
OF ST JAMES – ON THE 800TH
ANNIVERSARY OF THE PILGRIMAGE
OF ST FRANCIS OF ASSISI
TO SANTIAGO DE COMPOSTELA

LOS SANTOS Y BEATOS EN EL
CAMINO DE SANTIAGO – EL 800
ANIVERSARIO DE LA PEREGRINACIÓN
DE SAN FRANCISCO DE ASÍS
A SANTIAGO DE COMPOSTELA

Eds. by/ Redacción:
ANTONI JACKOWSKI
FRANCISZEK MRÓZ

Wydawnictwo »Czuwajmy«
Kraków 2014

BRACTWO ŚW. JAKUBA APOSTOŁA W WIĘCŁAWICACH STARYCH

ŚWIĘCI I BŁOGOSŁAWIENI
NA DRODZE ŚW. JAKUBA –
W 800. ROCZNICĘ PIELGRZYMKI
ŚW. FRANCISZKA Z ASYŻU
DO SANTIAGO DE COMPOSTELA

pod redakcją:
ANTONIEGO JACKOWSKIEGO
FRANCISZKA MROZA

WYDAWNICTWO »CZUWAJMY«
Kraków 2014

© Copyright by Bractwo św. Jakuba Apostoła w Więclawicach Starych
Kraków 2014

Publikacja wydana przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego
w ramach konkursu ofert turystyki pn. „Małopolska Gościnna”

RECENZENT
prof. dr hab. Stefan Skiba

TŁUMACZENIA
LANGUAGE LINK Usługi Językowe Dorota Plutecka – Kraków,
Magdalena Kich, Bogna Matuszewska-Sulima

ZDJĘCIE NA OKŁADCE
Franciszek Mróz

OPRACOWANIE TYPOGRAFICZNE I REDAKCJA TECHNICZNA
Edward Szarek, Dawid Korczak

KOREKTA WYDAWNICZA
Grażyna Misińska-Ścibor, Edward Szarek

ISBN 978-83-62862-56-6

Printed in Poland

Wydanie I, Kraków 2014

Opracowanie, przygotowanie do druku i druk:
WYDAWNICTWO »CZUWAJMY«
32-091 Michałowice, ul. Ks. Mariana Pałęgi 41
tel./fax 12 388 53 80 wyd@czuwajmy.pl

Spis treści

Prefacio	9
Przedmowa	11
Preface	13
Wstęp	15
Introduction	19
Introducción	23
<i>Wojciech Mruk</i>	
O tym czy św. Franciszek modlił się u grobu św. Jakuba i o pierwszych minorytach pielgrzymujących do Composteli	27
Did st. Francis prayed at the st. James's grave and about friars who have visited Santiago de Compostela	36
<i>Stanisław J. Adamczyk</i>	
Historyczne tło peregrynacji św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela	37
Historical background of the peregrination of St. Francis of Assisi to Santiago de Compostela	66
<i>Agnieszka Jaworska</i>	
„O ciałach świętych, które spoczywają na Camino de Santiago, i które powinny być nawiedzane przez pielgrzymów” – święci i ich kult w Liber Peregrinationis Kodeksu Kalikstyńskiego	69
„The bodies of the saints which rest on the road and which pilgrims should visit” – saints and their cults in “Liber Peregrinationis” of the <i>Codex Calixtinus</i>	76
<i>Sylvia Zydek</i>	
Świętej Brygidy Szwedzkiej droga do Santiago (1341–1342). Dlaczego pielgrzymowała?	81
St. Brigitte of Sweden's road to Santiago (1341–1342). Why did she make pilgrimage?	88
<i>Ewa Zys</i>	
Kult świętego Rocha w tradycji polskiej i europejskiej	91
The cult of Saint Roch in Polish and European tradition	97

Kazimiera Orzechowska-Kowalska

- San Andrés de Teixido konkurent Santiago? 99
 San Andrés de Teixido versus Santiago de Compostela? 106

Regina Madej-Janiszek

- Polski Apostoł Północnej Europy – święty Jacek „od pierogów”
 na Mazowieckiej Drodze św. Jakuba 107
 Polish Apostle in Northern Europe – Saint Jack “the dumplings”
 on the Way of St. James on the Mazovia 116

Beata Gałuszka, Rafał Koszek

- Hiszpańska peregrynacja Jakuba Sobieskiego do Santiago de Compostela 119
 Jakub Sobieski's Spanish pilgrimage to Santiago de Compostela 134
 La peregrinación española de Jakub Sobieski a Santiago de Compostela 135

Franciszek Mróz

- Pielgrzymka św. Józefa Sebastiana Pelczara do grobu św. Jakuba Apostoła
 w Santiago de Compostela 137
 The Pilgrimage of St. Józef Sebastian Pelczar to the Tomb of St. James the Apostle
 in Santiago de Compostela 151

Michaela C. Hastetter

- Äußeres und inneres Unterwegssein. Einige Anstöße aus Teresa von Avilas
 „Seelenburg” für die Seelsorge an Menschen unterwegs zu heiligen Orten 153
 Zewnętrzne i wewnętrzne bycie w drodze. Kilka spostrzeżeń o duszpasterstwie
 osób w drodze do miejsc świętych na podstawie dzieła Teresy z Avila
 „Twierdza wewnętrzna” 165

Ks. prof. dr hab. Maciej Ostrowski

- Turystyka / turystyka religijna – drogi nowej ewangelizacji Europy 177
 Tourism / Religious Tourism – Ways of the New Evangelisation of Europe 189

Jan Rája

- The bridge between the East and the West. Velehrad as a place of a renewed
 pilgrimage tradition and development of pilgrimage routes 191

Wiesław Czajka, Jerzy Pawlikowski

- Klasztory mendykantkie miejscem przystani dla pielgrzymów na włoskiej
 części Via Francigena 209
 Mendicant monasteries refuge for pilgrims on the Italian part of the *Via Francigena* ... 225
 Monasterios mendicantes refugio para los peregrinos en la parte italiana
 de la *Via Francigena* 225

Barbara Karpala

- Dwa średniowieczne zabytki muzyczne na drodze do Santiago, czyli co
 mógł śpiewać św. Franciszek pielgrzymując do Composteli 227
 Two Medieval Musical Monuments on the Way to Santiago de Compostela.
 That Is: What Could St. Francis Sing While Pilgriming to Compostela? 231

<i>Waldemar Rozynkowski</i>	
Po drodze do św. Jakuba – o szpitalach w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach	233
On a route to St James – about hospitals in the State of Teutonic Order in Prussia . . .	242
<i>Cezary Jastrzębski</i>	
Święty Jakub kontra święty Marcin. Spór o odpust w Ciernie	243
Saint James versus saint Martin. Dispute over indulgence in Cierno	252
<i>Marek Okoń</i>	
Drogi Jakubowe na Pomorzu Przednim, Rugii, Meklemburgii, wschodnim Holsztynie i północnej Brandenburgii	253
Ways of St. James in Western Pomerania, Rügen, Mecklenburg, eastern Holstein and northern Brandenburg	263
<i>Oresta Bordun</i>	
Program wytyczenia ukraińskiego odcinka europejskiego, pielgrzymkowego Szlaku św. Jakuba ze Lwowa	265
Program of development of Ukrainian segment of European Pilgrimage Way of St. James to Lviv	276
<i>Franciszek Mróz, Łukasz Mróz, Alfred Krogmann, Lucia Šolcová</i>	
Droga św. Jakuba na pograniczu Polsko-Słowackim – stan obecny i perspektywy rozwoju	277
The Way of St. James in the borderland between Poland and Slovakia – the current state and prospects for development	288
<i>Sylvia Gołąb</i>	
Los peregrinos – w kontekście przemian współczesnego świata	291
Los peregrinos – based on transformations of the modern world	299
<i>Bogna Matuszewska-Sulima</i>	
Koreańczycy na <i>Camino de Santiago</i>	301
Koreans in the <i>Camino de Santiago</i>	311
<i>Łukasz Mróz</i>	
Droga św. Jakuba w Polsce w opinii pielgrzymów i turystów	315
The way of st. James in Poland in the opinion of the pilgrims and tourists	335
<i>Jacek Marian Hołub</i>	
Droga św. Jakuba <i>Via Regia</i> w województwie podkarpackim w świadomości mieszkańców	341
The Way of St. James <i>Via Regia</i> in Podkarpackie in awareness of residents based on research	353
<i>Leszek Zegzda, Ewa Grabińska</i>	
Rola i znaczenie Regionalnych Organizacji Turystycznych w zakresie wspierania Szlaków św. Jakuba – stan obecny i perspektywy rozwoju	355
The role and significance of Regional Tourist Organizations in terms of tourist promotion of a specific region	377

Adam Perchał, Arkadiusz Niedziółka

- Rola Małopolskiego Systemu Informacji Turystycznej w rozwoju turystyki
pielgrzymkowej w województwie małopolskim 381
- The role of the Malopolska Tourism Information System in pilgrimage tourism
development in the Malopolska province 396

Ryszard Bożek

- Nauka pokory na camino – osiem wieków po św. Franciszku.
Okiem niedoszłego ateusza 399
- Learning humility on the camino – eight centuries after St. Francis.
Eye of would-be atheist 405
- Aprender la humildad en el camino – ocho siglos después de San Francis.
Ojo de aspirantes a ateo 405

Lukasz Stefaniak

- Cnota pokory: jeden z fundamentów franciszkańskiej reguły – wzór
dla pielgrzymów i społeczeństw 407
- The virtue of humility: one of the foundations of the Franciscan rule – pattern
for pilgrims and societies 418
- La virtud de la humildad: una de las bases de la Regla franciscana – patrón
de los peregrinos y de las sociedades 418

Franciszek Mróz

- Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wydarzeń:
sierpień 2013 r. – grudzień 2014 r. 419
- The routes of St. James' Way in Poland – an almanac
of the August 2013 – December 2014 439